

शिवनेरी

विकिपीडियातील इतिहासविषयक लेखात पाळावयाचे लेखन-संकेत

शिवनेरी हा भारताच्या महाराष्ट्र राज्यातील एक किल्ला आहे. शिवनेरीचा हा प्राचीन किल्ला महाराष्ट्र राज्यात जुन्नर गावाजवळ, पुण्यापासून अंदाजे १०५ किलोमीटरवर आहे. भारत सरकारने या किल्ल्याला दिनांक २६ मे, इ.स. १९०९ रोजी महाराष्ट्रातील राष्ट्रीय संरक्षित स्मारक म्हणून घोषित केलेले आहे.^[1]

१९ फेब्रुवारी १६३० रोजी छत्रपती शिवाजी महाराजांचा जन्म शिवनेरी गडावर झाला होता.

या किल्ल्याला चारही बाजूंनी कठीण चढाव असून त्याला जिंकावयास कठीण असा बालेकिल्ला आहे. किल्ल्यावर शिवाई देवीचे छोटे मंदिर व जिजाबाई व बाल-शिवाजी यांच्या प्रतिमा आहेत. या किल्ल्याचा आकार शंकराच्या पिंडीसारखा आहे.

शिवनेरी अगदी जुन्नर गावात आहे. जुन्नरमध्ये शिरतानाच शिवनेरीचे दर्शन होते. किल्ला तसा फार मोठा नाही. १६७३मध्ये ईस्ट इंडिया कंपनीतील डॉ. जॉन फ्रायर याने या किल्ल्याला भेट दिली होती. त्याने आपल्या साधनग्रंथात, या किल्ल्यावर हजार कुटुंबांना सात वर्षे पुरेल एवढी शिधासामुग्री आहे असा उल्लेख केला आहे.

१ इतिहास

‘जीर्णनगर’, ‘जुन्नर’ म्हणजेच जुन्नर हे गाव इसवी सन पूर्व काळापासून प्रसिद्ध आहे. ही शक राजा नहपानाची राजधानी होती. सातवाहन राजा गौतमीपुत्र सातकर्णी याने शकांचा नाश केला आणि जुन्नर व येथील सर्व परिसरावर आपले वर्चस्व प्रस्थापित केले. नाणेघाट हा पुरातन व्यापारी मार्ग. या मार्गावरून फार मोठ्या प्रमाणात वाहतूक चालत असे. यावर नजर ठेवण्यासाठी या मार्गावरील दुर्गाची निर्मिती करण्यात आली. सातवाहनांची सत्ता स्थिरावल्यानंतर त्यांनी येथे अनेक ठिकाणी लेणी खोदवून घेतली.

सातवाहनानंतर शिवनेरी चालुक्य व राष्ट्रकूट या राजवटींच्या सत्तेखाली होता. ११७० ते १३०८ च्या सुमारास यादवांनी येथे आपले राज्य स्थापन केले. आणि याच काळात शिवनेरीला गडाचे स्वरूप प्राप्त झाले. नंतर इ.स. १४४३ मध्ये मलिक-उल-तुजार याने यादवांचा पराभव करून किल्ला सर केला. अशा प्रकारे किल्ला बहमनी राजवटीखाली आला. इ.स. १४७० मध्ये मलिक-उल-तुजारचा प्रतिनिधी मलिक महंमद याने किल्ला नाकेबंद करून पुन्हा सर केला. १४४६ मध्ये मलिक महंमदच्या वडिलांच्या मृत्यूनंतर निजामशाहीची स्थापना झाली. पुढे १४९३ मध्ये इथली राजधानी गडावरून अहमदनगरला हलवण्यात आली. इ.स. १५६५ मध्ये सुलतान मूर्तिजा निजामाने आपला भाऊ कासीम याला या गडावर कैदेत ठेवले होते.

यानंतर इ.स. १५९५ मध्ये किल्ला व जुन्नर प्रांत मालोजी राजे भोसले यांच्याकडे आला. जिजाबाईचे वडील जाधवराव यांच्या हत्येनंतर १६२९ मध्ये जिजामाता गरोदर असताना शहाजीने त्यांना ५०० स्वार त्यांच्या सोबत देऊन रातोरात शिवनेरीवर नेले. ‘शिवनेरी गडावर श्रीभवानी शिवाईस जिजाऊने नवस केला जर आपल्याला पुत्र झाला तर तुझें नाव ठेवीन. त्याउप्पर, शके १५५१ शुक्ल नाम संवत्सरे, फाल्गुन वद्य तृतीयेला, शुक्रवारी सू-यास्तानंतर शिवाजीराजे यांचा जन्म जाला. तारीख होती १९ फेब्रुवारी, इसवी सन १६३०. इ.स. १६३२ मध्ये जिजाबाईने शिवाजीसह गड सोडला आणि १६३७ मध्ये किल्ला मोगलांच्या ताब्यात गेला. १६५० मध्ये मोगलांविरुद्ध येथील कोळ्यांनी बंड केले. यात मोगलांचा विजय झाला. पुढे इ.स. १६७३ मध्ये शिवनेरीचा किल्लेदार अजीजखान याला फितवून किल्ल्याला माळ लावून सर करण्याचा अयशस्वी प्रयत्न शिवाजीने केला. इ.स. १६७८ मध्ये जुन्नर प्रांत लुटला गेला आणि मराठ्यांनी किल्ला घेण्याचा परत एकदा प्रयत्न केला, मात्र अपयश पदरात पडले. पुढे ३८ वर्षांनंतर १७१६ मध्ये शाहूमहाराजांनी किल्ला मराठेशाहीत आणला व नंतर तो पेशव्यांकडे हस्तांतरित करण्यात आला.

२ गडावरील पहाण्यासारखी ठिकाणे

शिव मंदिर

● शिवाई देवी मंदिर-

सात दरवाज्यांच्या वाटेने गडावर येतांना पाचवा म्हणजे शिवाई दरवाजा पार केल्यावर मुख्य वाट सोडून उजव्या बाजूने पुढे गेल्यावर ‘शिवाई देवी’चे मंदिर लागते. मंदिराच्या मागे असणाऱ्या कड्यात ६ ते ७ गुहा आहेत. या गुहा मुक्कामासाठी सोईस्कर नाहीत.

- अंबरखाना-

शेवटच्या दरवाज्यातून गडावर प्रवेश केल्यावर समोरच अंबरखाना आहे. आज मितीस या अंबरखान्याची मोठ्या प्रमाणात पडझड झालेली आहे. मात्र पूर्वी या अंबरखान्याचा उपयोग धान्य साठविण्यासाठी केला जात असे. अंबरखान्यापासून दोन वाटा निघतात. एक वाट समोरच असणाऱ्या टेकाडावर जाते. या टेकाडावर एक कोळी(?) चौथरा आणि एक इदगाह आहे. दुसरी वाट शिवकुंजाला घेऊन जाते.

- पाण्याची टाकी-

वाटेत गंगा, जमुना व याशिवाय पाण्याची अनेक टाकी लागतात.

- शिवकुंज -

हे शिवनेरी किल्ल्यावरील शिवाजी महाराजांचे स्मारक आहे. या-
ची स्थापना व उद्घाटन महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव
चव्हाण यांनी केले. जिजाबाईंच्या पुढ्यात असलेला बालशिवा-
जी, हातातील छोटी तलवार फिरवीत आईला आपली भव्य स्वप्ने
सांगत आहे, अशा आविर्भावातील मायलेकरांचा पुतळा 'शिवकुं-
जा'मध्ये बसविला आहे. शिवकुंजासमोरच कमानी मशीद आहे
आणि समोरच खाली पाण्याचे एक टाके आहे. येथून समोर चा-
लत गेल्यास हमामखाना लागतो.

- शिवजन्मस्थान इमारत-

शिवकुंजापासूनच पुढे शिवजन्मस्थानाची इमारत आहे. ही इमारत दुमजली असून खालच्या खोलीत जिथे शिवाजीचा जन्म झाला तेथे त्याचा एक पुतळा बसविण्यात आला आहे. इमारतीच्या समोरच 'बदामी' नामक पाण्याचे टाके आहे. येथे शिवाजी महाराजांचा पाळणा आहे.

- कडेलोट कडा-

येथून पुढे जाणारा रस्ता कडेलोट टोकावर घेऊन जातो. सु-
मारे दीड हजार फूट उंचीचा ह्या सरळसोट कड्याचा उपयोग हा
गन्हेगारांना शिक्षा देण्यासाठी होत असे.

3 गडावर जाण्याच्या वाटा

गडावर जाण्याच्या दोन प्रमुख वाटा जुन्नर गावातूनच जातात. पुणेकरांना तसेच मुंबईकरांना एका दिवसात शिवनेरी पाहून घरी परतता येते.

- साखळीची वाट :

या वाटेने गडावर यायचे झाल्यास जुन्नर शहरात शिरल्यानंतर नव्या बसस्टँड समोरील रस्त्याने शिवाजीच्या पुतळ्यापाशी यावे. येथे चार रस्ते एकत्र मिळतात. डाव्या बाजूस जाणाऱ्या रस्त्याने साधारणतः एक किलोमीटर गेल्यावर रस्त्याच्या उजव्या कडेला एक मंदिर लागते. मंदिरासमोरून जाणारी मळलेली पायवाट थेट शिवनेरी किल्ल्याच्या एका कातळभिंतीपाशी घेऊन जाते. भिंतीला लावलेल्या साखळीच्या आणि कातळात खोदलेल्या पायऱ्यांच्या साह्याने वर पोहचता येते. ही वाट थोडी अवघड असून गडावर पोहचण्यास पाऊण तास लागतो.

- सात दरवाज्यांची वाट :

शिवाजीच्या पुतळ्यापासून डाव्या बाजूच्या रस्त्याने चालत सु-
टल्यास डांबरी रस्ता आपणास गडाच्या पायऱ्यांच्यापाशी घेऊन
जातो. या वाटेने गडावर येताना सात दरवाजे लागतात. पहि-
ला महादरवाजा, दुसरा पीर दरवाजा, तिसरा परवानगीचा दरवा-
जा, चौथा हत्ती दरवाजा, पाचवा शिपाई दरवाजा, सहावा फाटक
दरवाजा आणि सातवा कुलाबकर दरवाजा. या मार्गे किल्ल्यावर
पोहचण्यासाठी दीड तास लागतो.

4 कसे जाल ?

- मुंबईहून माळशेज मार्गे:

जुन्नरला येतांना **माळशेज घाट** पार केल्यावर ८ ते ९ किलोमी-
टरवर 'शिवनेरी १९ कि.मी.' अशी एक पाटी रस्त्याच्या कडेला
लावलेली दिसते. हा मार्ग गणेश खिंडीतून शिवनेरी किल्ल्याप-
र्यंत जातो. या मार्गाने गडावर पोहचण्यास मुंबईपासून एक दिवस
लागतो

5 छायाचित्रे

-

-
-
-
-
-

6 पुस्तके

- शिवनेरीची जीवनगाथा : शिवनेरीचा इतिहास सांगणारे पुस्तक लेखक - डॉ. लहू कचरु गायकवाड

7 संदर्भ आणि नोंदी

- [1] "गॅझेट नोटिफिकेशन" (इंग्रजी मजकूर). आर्किऑलॉजिकल सर्व्हे ऑफ इंडिया, मुंबई सर्कल. १२ ऑक्टोबर, इ.स. २०१३ रोजी पाहिले.

8 बाह्यदुवे

- शिवनेरी किल्ला. मराठीमाती. (मराठी मजकूर)

9 Text and image sources, contributors, and licenses

9.1 Text

- **शिवनेरी स्रोत:** <https://mr.wikipedia.org/wiki/%E0%A4%B6%E0%A4%BF%E0%A4%B5%E0%A4%A8%E0%A5%87%E0%A4%B0%E0%A5%80?oldid=1285958> **योगदानकर्ते:** कोल्हापुरी, अभय नातू, Sarjya, Mahitgar, ज, Heramb, SieBot, Andharikar, MarathiBot, हरकाम्या, Vinod rakte, Luckas-bot, AshLin, V.narsikar, Dr.sachin23, Xqbot, EmausBot, Svikram69, Sachinvenga, रिकाम्या, Czeror, Mvulkarni23, Ginnovation, संतोष दहिवळ, सांगकाम्या संतोष, Vivekpokale, निनावी, Pralhad Suryawanshi, Pravinkharmale, Pushkar Pande आणि अनामिक 11

9.2 Images

- **चित्र:Flag_of_the_Maratha_Empire.svg स्रोत:** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4c/Flag_of_the_Maratha_Empire.svg **परवाना:** Public domain **योगदानकर्ते:** DarkEvil. **मुळ कलाकार:** DarkEvil
- **चित्र:FortFromGround_Shivneri.jpg स्रोत:** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/26/FortFromGround_Shivneri.jpg **परवाना:** CC BY-SA 3.0 **योगदानकर्ते:** स्वतःचे काम **मुळ कलाकार:** Ramveeturi
- **चित्र:Information_icon.svg स्रोत:** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/35/Information_icon.svg **परवाना:** Public domain **योगदानकर्ते:** en:Image:Information icon.svg **मुळ कलाकार:** El T
- **चित्र:Shiv_Mandir.JPG स्रोत:** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/mr/0/01/Shiv_Mandir.JPG **परवाना:** ? **योगदानकर्ते:** ? **मुळ कलाकार:** ?
- **चित्र:Shivaji_British_Museum.jpg स्रोत:** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ea/Shivaji_British_Museum.jpg **परवाना:** Public domain **योगदानकर्ते:** British Library **मुळ कलाकार:** Unknown
- **चित्र:Shivaji_Maharaj_Rajmudra_1.jpeg स्रोत:** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/mr/3/38/Shivaji_Maharaj_Rajmudra_1.jpeg **परवाना:** ? **योगदानकर्ते:** ? **मुळ कलाकार:** ?

9.3 Content license

- Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0